

Jan Mojak

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

jan.mojak@poczta.onet.pl

Ewolucja zasad współczesnego polskiego prawa cywilnego – zasada bezpieczeństwa obrotu

Evolution of Principles in the Polish Civil Law – the Principle of Transaction Security

STRESZCZENIE

W artykule została przedstawiona ontologia zasad prawa we współczesnej doktrynie prawa cywilnego i ewolucja zasad prawa cywilnego w Polsce w okresie transformacji systemu społeczno-gospodarczego i prawnego. Trzon opracowania stanowią wywody poświęcone mechanizmom odbudowy rozwiązań normatywnych, realizujących zasadę bezpieczeństwa obrotu w okresie III RP. Autor analizuje między innymi przepisy Kodeksu cywilnego dotyczące ochrony zaufania i lojalności kontraktowej (art. 72, 72¹), proces odbudowy prawa papierów wartościowych, wzmocnienie pozycji notariusza jako gwaranta obrotu majątkowego, kształtowanie nowych rejestrów publicznych, np. KRS czy rejestru zastawów.

Słowa kluczowe: zasady prawa cywilnego; ewolucja zasad prawa cywilnego w III RP; ochrona zaufania i lojalności kontraktowej w k.c.; odbudowa prawa papierów wartościowych w Polsce; rola rejestrów publicznych

I. ONTOLOGIA ZASAD PRAWA W DOKTRYNIE PRAWA CYWILNEGO

Prawo cywilne należy niewątpliwie do najbardziej obszernych gałęzi w systemie prawa. Współcześnie zresztą coraz częściej używa się w miejsce terminu „prawo cywilne” szerszej kategorii „prawo prywatne”, obejmującej swoim zakresem – obok tradycyjnie zaliczanych do prawa cywilnego pięciu działów: części ogólnej, prawa rzeczowego, prawa zobowiązań, prawa spadkowego oraz prawa rodzinnego – również prawo handlowe. Przy tak szerokim ujęciu gałęziowym coraz trudniej zidentyfikować katalog zasad prawa rządzących tak całą gałęzią

prawa cywilnego (prywatnego), jak i poszczególnymi działami, które tę gałąź tworzą. Z uwagi na charakter i zakres niniejszego opracowania będę analizował zasady prawa cywilnego w ujęciu gałęziowo węższym, czyli tradycyjnym.

W doktrynie prawa cywilnego przeważa koncepcja traktująca zasady jako fundamenty aksjologiczne tej gałęzi prawa, wyrażające jej podstawowe wartości, cele i funkcje znajdujące swe umocowanie w doktrynie, tradycji (tak A. Wolter, C. Żuławska i inni)¹. Nieco rzadziej ujmuje się zasady jako normy, wyrażające podstawowe założenia i idee systemu (tak Z. Radwański, M. Safjan)². Opowiadam się raczej za koncepcją pierwszą, ujmującą zasady jako podstawę aksjologii i tradycji prawa cywilnego w systemie prawa, co pozwala na podnoszenie określonych postulatów pod adresem ustawodawcy oraz stwarza bazę do krytyki przyjmowanych rozwiązań normatywnych. Nie przekonuje mnie koncepcja traktująca zasady jako *sui generis* normy, gdyż nie widzę szans na ich precyzyjną identyfikację i możliwość odróżniania takich „supernorm” od zwykłych norm prawa cywilnego. Zasady prawa cywilnego tworzą więc pewne standardy, idee przewodnie unormowań tej gałęzi prawa, których lekceważenie bądź łamanie przez ustawodawcę oraz judykaturę stanowi przejaw wychodzenia poza ramy cywilizowanego porządku prawnego i w konsekwencji utrudnia realizowanie w życiu społecznym właściwej cywilistyce aksjologii.

Większość zasad prawa cywilnego przejawia się w uregulowaniach zawartych we wszystkich bądź przynajmniej w kilku działach prawa cywilnego, chociaż zdarzają się zasady charakterystyczne tylko dla jednego działu, np. zasada dobra małoletniego dziecka jako zasada prawa rodzinnego. Przy przyjęciu anormatywnej formuły zasad prawa cywilnego instrumentem służącym precyzyjnej identyfikacji tychże zasad jest technika inferencji prawnej, odwołująca się do metody indukcyjnego uogólniania szczegółowych rozwiązań normatywnych zawartych w uregulowaniach poszczególnych działów prawa cywilnego³. Doktryna prawa cywilnego powszechnie dopuszcza występowanie konkretnych zasad prawa, niewyrażonych *expressis verbis* w przepisie prawnym – taką zasadą jest chociażby zasada „pewności obrotu”. Nauka prawa cywilnego jedynie w sposób wtórny i selektywny odwołuje się do ustaleń teoretyków prawa w przedmiocie zasad prawa; metodą identyfikacji tychże zasad jest podejmowanie prób uogólnienia właściwych dla cywilistyki uregulowań szczegółowych.

¹ Por. A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1972, s. 53 i n.; C. Żuławska, *Zasady prawa gospodarczego*, Warszawa 1995, s. 24 i n.

² Por. Z. Radwański, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2004, s. 17 i n.; M. Safjan, *Zasady prawa prywatnego*, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 1: *Część ogólna*, Warszawa 2007, s. 264 i n.

³ Por. M. Safjan, *op. cit.*, s. 265 i n.

II. EWOLUCJA ZASAD PRAWA CYWILNEGO W POLSCE W OKRESIE TRANSFORMACJI SYSTEMU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO I PRAWNEGO

Prawo cywilne PRL, chociaż w pierwszych 20 latach tego okresu było zakotwiczone normatywnie w prawie prywatnym II Rzeczypospolitej (Kodeks zobowiązań z 1933 r. i Kodeks handlowy z 1934 r.), wykazywało wiele cech szczególnych właściwych dla ustroju społeczno-gospodarczego państwa socjalistycznego. Z natury rzeczy owe cechy ujawniły się w rozwiązaniach prawnych Kodeksu cywilnego z 1964 r., aczkolwiek jego twórcy – wychowani na tradycji cywilistycznej II RP – starali się zachować jak najwięcej z dorobku doktryny prawa cywilnego lat 1918–1939. Judykatura Izby Cywilnej Sądu Najwyższego również bazowała maksymalnie, na ile było to możliwe, na tradycji klasycznej cywilistyki.

Tym niemniej fundamenty prawa cywilnego PRL, które przeorywały wiele szczegółowych rozwiązań, zarówno kodeksowych, jak i pozakodeksowych, sprowadzały się do wyróżnienia następujących trzech zasad: planowości, ochrony własności społecznej oraz odwołania się do zasad współżycia społecznego w państwie ludowym⁴.

Na przełomie lat 80. i 90. XX w. upadł socjalistyczny system społeczno-gospodarczy i rozpoczął się zmuśniony proces odbudowy gospodarki rynkowej. Konsekwencją tego przełomu, o charakterze polityczno-społeczno-gospodarczym, stało się podjęcie próby powrotu do podstaw normatywnych i instytucjonalnych klasycznej cywilistyki. Wyrazem tych dążeń była głęboka nowelizacja Kodeksu cywilnego z 28 lipca 1990 r. (Dz.U. z 1990 r., nr 55, poz. 321). Od daty wejścia w życie tej nowelizacji, tj. 1 października 1990 r., polskie prawo cywilne poddawane jest mozolnym wysiłkom legislacyjnym służącym jego dostosowaniu do wymogów współczesnej gospodarki rynkowej. Rolę awangardy tego procesu zmian spełnia Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego przy Ministrze Sprawiedliwości RP⁵.

Kształtująca się na tle polskiego prawa cywilnego okresu transformacji współczesna doktryna tej gałęzi prawa tworzy *step by step* katalogi zasad prawa cywilnego. Jako owoc naukowej refleksji nad zmieniającą się rzeczywistością normatywną cywilistyki III RP, katalogi te mają również charakter dynamiczny i – jak się wydaje – nie do końca zamknięty. A. Wolter, J. Ignatowicz i K. Stefanik wyróżniają 14 zasad prawa cywilnego, do których zaliczają:

⁴ Por. A. Stelmachowski, *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1984, s. 135.

⁵ Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego przy Ministrze Sprawiedliwości RP została powołana rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 2002 r. (Dz.U. z 2002 r., nr 55, poz. 476). Jej twórcą i wieloletnim przewodniczącym był prof. dr hab. Zbigniew Radwański.

- zasadę ochrony osoby ludzkiej, która przejawia się w przyznaniu każdemu człowiekowi zdolności prawnej oraz gwarancji swobodnego korzystania z dóbr osobistych,
- zasadę równości jako postulat równości wszystkich obywateli (a także w pewnym zakresie cudzoziemców) wobec prawa,
- zasadę praw podmiotowych, stanowiącą o tym, że tylko prawa o ustawowo zagwarantowanej treści mogą być podstawą do korzystania przez jednostki z różnorodnych dóbr,
- zasadę autonomii woli stron, przyznającą jednostkom możliwość swobodnego kształtowania (w granicach prawa) własnych stosunków prawnych,
- zasadę ochrony dobrej wiary, obejmującą pieczę osoby działające pod wpływem usprawiedliwionej omyłki,
- zasadę łagodzenia rygoryzmu przepisów prawnych przez klauzule generalne, które służą tzw. uelastycznieniu prawa,
- zasadę jednakowej ochrony każdej własności, czyli ochrony prawa własności bez względu na jej podmiot i przedmiot,
- zasadę cywilnej odpowiedzialności za zobowiązania, zakładającą pełną odpowiedzialność majątkową dłużnika, ograniczoną jedynie na mocy przepisów szczególnych,
- zasadę odpowiedzialności za szkodę, nakładającą na sprawcę obowiązek jej naprawienia,
- zasadę pełnej ochrony rodziny (szczególnie dziecka), stanowiącą postulat interpretacji przepisów prawa zgodnie z dobrem rodziny jako podstawowej komórki społecznej,
- zasadę dziedziczenia, pozwalającą testatorowi na swobodną dyspozycję swoimi aktywami (spadkiem),
- zasadę cywilnoprawnej ochrony praw na dobrach niematerialnych, mającą na celu szczególną ochronę własności intelektualnej,
- zasadę jedności prawa cywilnego, według której wszystkie normy wchodzące w skład gałęzi prawa cywilnego powinny stanowić spójną całość,
- zasadę ochrony prawa cywilnego przez niezawisłe sądy⁶.

Znacznie węższy katalog zasad prezentują natomiast A. Brzozowski, W. Kocot i E. Skowrońska, zaliczając do zasad prawa cywilnego – oprócz omówionych zasad równorzędności podmiotów, autonomii woli, zasady jednakowej ochrony własności – zasadę poszanowania powszechnego odczucia sprawiedliwości, będącą odpowiednikiem zasady łagodzenia rygoryzmu przepisów prawnych przez

⁶ Por. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001, s. 29 i n.

klauzule generalne, oraz zasadę ochrony pewności (zaufania) i bezpieczeństwa obrotu⁷. Z kolei M. Safjan w pierwszym tomie *Systemu prawa prywatnego* wyodrębnił cztery dyrektywne zasady podstawowe prawa prywatnego: zasadę autonomii woli w wymiarze aksjologicznym, formalnym i funkcjonalnym; zasadę oparcia mechanizmów prawa prywatnego na koncepcji prawa podmiotowego; zasadę pewności (zaufania) i bezpieczeństwa obrotu; zasadę respektowania zasad słuszności w prawie prywatnym⁸.

III. ODBUDOWA ROZWIĄZAŃ NORMATYWNYCH REALIZUJĄCYCH ZASADĘ BEZPIECZEŃSTWA OBROTU W OKRESIE III RP

Zasada bezpieczeństwa obrotu nie została sformułowana *expressis verbis* w żadnym przepisie prawa, chociaż jej istnienie nie budzi żadnych wątpliwości. Jest to jedna z tych tradycyjnych zasad, które wywarły silne piętno na prawie cywilnym epoki kapitalizmu⁹. Na gruncie prawa cywilnego wyraża ona znacznie szerszą zasadę, jaką jest bezpieczeństwo prawne w ogólności. W okresie kapitalizmu, szczególnie wczesnego, chroniła ona dobra najbardziej cennie przez powstającą wówczas burżuazję, w tym oczywiście prywatną własność ziemi i dóbr produkcyjnych. Sama formuła okazała się jednak bardzo trwała i żywotna tak, że z czasem uznano zasadę bezpieczeństwa prawnego za główną zasadę systemu prawa¹⁰. Powstaje oczywiście problem, jak połączyć tę zasadę z wartościami, które mają niewątpliwie charakter nadrzędny, takimi jak sprawiedliwość społeczna, humanizm, ochrona dóbr osobistych człowieka. Nie może być tak, że jedna z zasad o charakterze instrumentalnym (do których należy także zasada bezpieczeństwa obrotu) może sobie podporządkować wszystkie inne zasady. Nie zmienia to faktu, że zasada bezpieczeństwa obrotu odgrywa we współczesnym prawie cywilnym okresu przywracania systemu rynkowego w gospodarce coraz większą rolę. Bez odwołania się do tej zasady nie sposób też zrozumieć wielu podstawowych konstrukcji cywilistycznych¹¹.

Proces odbudowy gospodarki kapitalistycznej w Polsce dzieli się na dwa etapy. Pierwszy to lata 1989–2000, gdy koniecznością stało się wskrzeszanie na gruzach gospodarki typu nakazowo-rozdzielczego instytucji oraz instrumentów prawnych immamentnie powiązanych z funkcjonowaniem gospodarki rynkowej. Był to okres swoistej „pracy organicznej”, gdy konieczne było podjęcie żmudne-

⁷ Por. A. Brzozowski, W. Kocot, E. Skowrońska, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2013, s. 35 i n.

⁸ Por. M. Safjan, *op. cit.*, s. 273 i n.

⁹ Por. G. Radbruch, *O celu prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1937, nr 3, s. 335 i n.

¹⁰ Por. A. Stelmachowski, *op. cit.*, s. 122.

¹¹ Por. *ibidem*, s. 123.

go trudu w zakresie przywrócenia zasady swobody umów (wolności kontraktowej) tak w obrocie powszechnym, jak i w szczególności w obrocie *stricte* gospodarczym (art. 353¹ k.c.). Wiele wyzwań o charakterze społeczno-gospodarczym przynosiły próby odbudowy fundamentalnej roli własności prywatnej w ustroju gospodarczym oraz systemie prawnym. Nastąpiła też radykalna zmiana charakteru i statusu prawnego przedsiębiorstw – miejsce przedsiębiorstw państwowych i spółdzielni zaczęły zajmować spółki handlowe (szczególnie kapitałowe), spółki cywilne oraz przedsiębiorcy indywidualni (osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na podstawie wpisu do administracyjno-prawnej ewidencji tej działalności). Krach finansowy gospodarki socjalistycznej spowodował ponadto konieczność rozpoczęcia procesu fundamentalnej przebudowy systemu bankowego, odbudowy giełdy papierów wartościowych oraz innych instytucji rynku kapitałowego (jak Komisja Papierów Wartościowych, Krajowy Depozyt Papierów Wartościowych, Urząd Antymonopolowy)¹².

Drugi etap to lata 2001–2014, czyli okres modernizacji odbudowanych już w podstawowym kształcie instytucji rynkowych w celu stworzenia ram prawnych pozwalających najpierw na przystąpienie Polski do Unii Europejskiej (do kwietnia 2004 r.), a następnie na tworzenie bazy do skutecznego funkcjonowania na rynku UE polskich obywateli i przedsiębiorców (okres od maja 2004 r.). Instytucjonalnie ten etap charakteryzował się implementacją wielu dyrektyw unijnych, ale również włączaniem polskich instytucji w struktury Wspólnoty Europejskiej.

Zarysowany w podstawowym kształcie proces przekształceń instytucjonalnych Polski, prowadzący z jednej strony do koniecznej odbudowy mechanizmów właściwych dla gospodarki rynkowej, zaś z drugiej stwarzający ramy efektywnego funkcjonowania Polski w Unii Europejskiej, determinował kształt merytoryczny i strukturalny zmian w systemie prawa prywatnego. Przeobrażenia te miały charakter głębszych bądź płytszych nowelizacji Kodeksu cywilnego oraz Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, wyrażały się też w uchwalaniu nowych kodeksów, np. Kodeksu spółek handlowych z dnia 15 września 2000 r., bądź też kompleksowych ustaw o charakterze ustrojowym, np. Prawo upadłościowe i naprawcze z 2003 r. Ciągle też trwał proces budowy wręcz nowego działu w polskim prawie prywatnym, jakim stało się kontraktowe prawo konsumenckie.

Wzmiankowane wyżej różnorodne przekształcenia polskiego prawa prywatnego w okresie III RP nie mogły pozostać bez wpływu na kształt zasad rządzących tą gałęzią prawa. Doktryna prawa cywilnego lat 90. XX w. problematykę tę raczej skrętnie pomijała, uznając chyba, że nie nadszedł jeszcze czas na szerszą i kompleksową analizę kierunku dokonywanych zmian w prawie cywilnym. Pewne próby systemowej identyfikacji nowej formuły zasad prawa cywilnego pojawiły się w pierwszej dekadzie XXI w.

¹² Por. J. Mojak, *Prawo papierów wartościowych. Zarys wykładu*, Warszawa 2013, s. 203 i n.

Wydaje się, że najgłębszy wyraz transformacja prawa cywilnego III RP znalazła w odbudowaniu zasady bezpieczeństwa obrotu. Zasada ta bowiem najlepiej realizuje wartości (aksjologię) dotyczące pewności i przewidywalności relacji prawnych między autonomicznymi podmiotami i maksymalnie zabezpiecza możliwą do uzyskania stabilność kształtowanych elastycznie sytuacji prawnych¹³. Ponadto zasada bezpieczeństwa (pewności) obrotu służy ochronie interesów osób trzecich, podejmujących w dobrej wierze działania w obrocie prawnym¹⁴.

Poniżej podejmuję roboczą próbę wskazania tych kierunków przekształceń normatywnych rozwiązań współczesnego polskiego prawa cywilnego, które z jednej strony ewidentnie wyrażają zasadę bezpieczeństwa obrotu, zaś z drugiej – budują coraz silniejsze fundamenty jej obowiązywania w polskim systemie prawa prywatnego.

W ramach dużej nowelizacji Kodeksu cywilnego, dokonanej ustawą z dnia 14 lutego 2003 r., podniesiono rangę ochrony zaufania i lojalności kontraktowej, czego wyrazem stał się art. 72 i art. 72¹ k.c. Z przepisów tych wynika między innymi, że strona, która rozpoczęła lub prowadziła negocjacje z naruszeniem dobrych obyczajów, w szczególności bez zamiaru zawarcia umowy, jest obowiązana do naprawienia szkody, jaką druga strona poniosła przez to, że liczyła na zawarcie umowy. Art. 72¹ § 1 k.c. stanowi, że jeżeli w toku negocjacji strona udostępniła informacje z zastrzeżeniem poufności, druga strona jest obowiązana do nieujawniania i nieprzekazywania ich innym osobom oraz do niewykorzystywania tych informacji do własnych celów.

W ramach odbudowy gospodarki rynkowej w Polsce został od podstaw zbudowany rynek papierów wartościowych, którego funkcjonowanie tradycyjnie zaliczano do jaskrawych przejawów bezpieczeństwa obrotu. Rynek ten bowiem ujawnia fundamenty obrotu kapitalistycznego oparte na szybkości dokonywanych transakcji oraz ochronie osób trzecich. Powyższe cele realizuje najlepiej abstrakcyjność czynności prawnych przysparzających oraz obrót papierami wartościowymi na zlecenie (art. 921⁹ k.c.), jak też papierami na okaziciela (art. 921¹² k.c.)¹⁵. Przywrócony i rozbudowany obrót wekslowy nawiązuje w dużym zakresie do osiągnięć judykatury II RP wyrażającej się w określeniu szczegółowych zasad interpretacji art. 10 oraz przede wszystkim art. 17 Prawa wekslowego. Z art. 10 wynika, że w sytuacji uzupełnienia weksła niezupełnego w chwili wystawienia (*in blanco*), niezgodnie z zawartym porozumieniem, zostaje wyłączona możliwość podniesienia zarzutu, że nie zastosowano się do tego porozumienia, chyba że posiadacz weksła nabył go w złej wierze albo przy jego nabyciu dopuścił się rażącego niedbalstwa. Natomiast art. 17 stanowi, że dłużnicy wekslowi nie mogą wobec posiadacza tego weksła zasłaniać się zarzutami opartymi na swych rela-

¹³ Tak: M. Safjan, *op. cit.*, s. 288–289.

¹⁴ Tak: A. Stelmachowski, *op. cit.*, s. 127.

¹⁵ Szerzej na ten temat m.in. J. Mojak, *op. cit.*, s. 33 i n.

acjach osobistych z wystawcą lub posiadaczami poprzednimi, chyba że posiadacz, nabywając weksel, działał świadomie na szkodę dłużnika. Normatywny wyraz ochronie praw uczestników obrotu giełdowego dają uregulowania zawarte w ustawie z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi i pochodzącej z tej samej daty ustawie o ofercie publicznej, spółkach publicznych itd.

Instytucjonalnym przejawem realizacji zasady bezpieczeństwa obrotu w okresie III RP stała się odbudowa i wzmocnienie pozycji notariusza jako gwaranta obrotu majątkowego, szczególnie w zakresie szeroko rozumianego rynku nieruchomości (por. art. 158 k.c.).

Zarówno w doktrynie, jak i w judykaturze okresu transformacji umacnia się tendencja do obiektywizacji mechanizmów identyfikacji treści oświadczeń woli podmiotów dokonujących czynności prawnych, a w szczególności zawierających kontrakty (por. art. 65 § 2 k.c., zgodnie z którym w umowach należy raczej badać zgodny zamiar i cel umowy, a nie opierać się na dosłownym brzmieniu kontraktu).

Stabilność i pewność obrotu służy niewątpliwie mechanizmom *publicité*¹⁶ – upublicznienia niektórych praw w specjalnych, publicznie jawnych rejestrach o charakterze podmiotowym (KRS) bądź przedmiotowym (księgi wieczyste, rejestr zastawów). Wiąże się z tym ochrona podmiotów działających w zaufaniu do danych zawartych w takich rejestrach (domniemanie dobrej wiary – art. 7 k.c.).

Z punktu widzenia klasycznej rynkowej cywilistyki bezpieczeństwo obrotu, oparte na formule *publicité*, ujawnia się przede wszystkim w odniesieniu do zaufania dotyczącego wpisów do ksiąg wieczystych oraz rejestru zastawów. Jeżeli chodzi o rejestr zastawów, to stanowi on pierwszy pionierski rejestr ze skutkami wpisu wobec osób trzecich – *egra omnes*, prowadzony w systemie informatycznym, uruchomiony w latach 1997–1998. Księgi wieczyste przetrwały w Polsce nawałnicę komunistyczną, co stanowi chlubny wyjątek w tzw. obozie krajów socjalistycznych – chociaż w okresie PRL były prowadzone w trybie pozasądowym przez Państwowe Biura Notarialne. W latach 90. odbudowano rangę i znaczenie notariusza, natomiast od 2003 r. rozpoczął się proces informatyzacji (digitalizacji) ksiąg wieczystych. Proces ten skończył się w 2014 r., co stworzyło mocny fundament do wprowadzenia zasady powszechności ksiąg wieczystych prowadzonych dla wszystkich nieruchomości położonych w Polsce.

Zasada bezpieczeństwa obrotu ujawnia się między innymi w następujących uregulowaniach prawa ksiąg wieczystych (ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece, Dz.U. z 1982 r., nr 19, poz. 147 z późn. zm.):

1. Z art. 1 ustawy wynika, że podstawową funkcją ksiąg wieczystych jest ustalenie stanu prawnego nieruchomości. Przepis ten stanowi bowiem, iż księgi wieczyste są prowadzone w celu ustalenia stanu prawnego nie-

¹⁶ Por. A. Stelmachowski, *op. cit.*, s. 128 i n.

ruchomości (a także spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu). Zakłada się je i prowadzi dla nieruchomości, które nie mają ksiąg wieczystych albo których księgi wieczyste zaginęły lub uległy zniszczeniu.

2. Art. 3 ustawy statuuje domniemanie zgodności z prawem stanu ujawnionego w księdze wieczystej. Według tego przepisu domniemywa się, że prawo jawne z księgi wieczystej jest wpisane zgodnie z rzeczywistym stanem prawnym, natomiast prawo z niej wykreślone nie istnieje.
3. Charakterystycznym przejawem zasady bezpieczeństwa obrotu jest wynikająca z art. 5 ustawy rękojmia wiary publicznej ksiąg wieczystych. Przepis ten stanowi, że w razie niezgodności między stanem prawnym nieruchomości ujawnionym w księdze wieczystej a rzeczywistym stanem prawnym treść księgi rozstrzyga na korzyść tego, kto przez czynność prawną z osobą uprawnioną według treści księgi nabył własność lub inne prawo rzeczowe (rękojmia wiary publicznej ksiąg wieczystych).

Widać zatem, że obok domniemanie zgodności wpisu w księdze wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym ustawodawca posuwa swe zaufanie do treści księgi wieczystej jeszcze dalej. Ostatecznie więc w sytuacji rozbieżności pomiędzy stanem prawnym nieruchomości ujawnionym w księdze wieczystej a rzeczywistym stanem prawnym faworyzuje formalny stan wpisów. Tą drogą udziela pierwszeństwa ochronie osób trzecich (nabywców) w imię zasady bezpieczeństwa obrotu, odstępując od ochrony osób uprawnionych według rzeczywistego stanu prawnego nieruchomości. Uzależnia to jednak od spełnienia dalszych przesłanek określonych w ustawie. W dążeniu do ochrony bezpieczeństwa obrotu ustawodawca sankcjonuje zatem bezwzględną przewagę treści księgi wieczystej nad rzeczywistym stanem prawnomaterialnym¹⁷.

Zasada bezpieczeństwa obrotu znajduje wyraz w następujących rozwiązaniach ustawy o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów z 1996 r. (Dz.U. z 1996 r., nr 149, poz. 703):

1. Art. 2 ustawy wprowadza wpis konstytutywny zastawu rejestrowego do rejestru zastawów¹⁸. Zgodnie z tym przepisem do ustanowienia zastawu rejestrowego są wymagane: umowa o ustanowienie tego zastawu (umowa zastawnicza) między osobą uprawnioną do rozporządzania przedmiotem zastawu (zastawcą) a wierzycielem (zastawnikiem) oraz wpis do rejestru zastawów. Rzeczy obciążone zastawem rejestrowym, a także papiery wartościowe lub inne dokumenty dotyczące praw obciążonych takim zastawem, mogą być pozostawione w posiadaniu zastawcy lub osoby trze-

¹⁷ Szerzej por. E. Gniewek, *Księgi wieczyste*, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 3: *Prawo rzeczowe*, Warszawa 2013, s. 190 i n.; J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo rzeczowe*, wyd. 3, Warszawa 2009, s. 340 i n.

¹⁸ Por. J. Mojak, J. Widło, *Zastaw rejestrowy i rejestr zastawów. Komentarz praktyczny*, wyd. 2, Warszawa 2014, s. 18 i n.

ciej wskazanej w umowie o ustanowienie zastawu rejestrowego, jeżeli wyraziła ona na to zgodę. Gdyby natomiast zastawca był nieuprawniony do rozporządzania rzeczą, do ochrony zastawnika działającego w dobrej wierze stosuje się odpowiednio przepisy o ochronie nabywcy rzeczy ruchomej w dobrej wierze (art. 169 k.c.), a wpis zastawu rejestrowego do rejestru zastawów jest równoznaczny z wydaniem rzeczy.

2. Art. 13 ustawy chroni dobrą wiarę podmiotu nabywającego przedmiot zastawu rejestrowego. Według tego przepisu zbycie przedmiotu zastawu rejestrowego powoduje wygaśnięcie tego zastawu, jeżeli nabywca nie wiedział i przy zachowaniu należytej staranności nie mógł wiedzieć o istnieniu zastawu rejestrowego w chwili wydania mu rzeczy lub przejścia na niego prawa obciążonego zastawem rejestrowym bądź też gdy rzecz obciążoną zastawem rejestrowym zalicza się do rzeczy zbywanych zwykle w zakresie działalności gospodarczej zastawcy i rzecz ta została wydana nabywcy, chyba że nabywca nabył rzecz w celu pokrzywdzenia zastawnika.
3. Z art. 14 ustawy wynika ochrona praw podmiotu nabywającego przedmiot zastawu w sytuacji zastrzeżenia umownego zakazu zbycia lub obciążenia tego przedmiotu. Przepis ten stanowi więc, że w umowie zastawniczej dopuszczalne jest zastrzeżenie, przez które zastawca zobowiązuje się względem zastawnika, że przed wygaśnięciem zastawu rejestrowego nie dokona zbycia lub obciążenia przedmiotu zastawu. Zbycie lub obciążenie przedmiotu zastawu rejestrowego, dokonane wbrew powyższemu zastrzeżeniu, jest ważne, jeżeli osoba, na której rzecz zastawca dokonał zbycia lub obciążenia nie wiedziała i przy zachowaniu należytej staranności nie mogła wiedzieć o tym zastrzeżeniu w chwili zawarcia umowy z zastawcą. Sankcją prawną za złamanie zakazu zbycia lub obciążenia przedmiotu zastawu rejestrowego jest to, że zastawnik może żądać natychmiastowego zaspokojenia wierzytelności zabezpieczonej tym zastawem.

Jak to już wyżej podniesiono, jedną z charakterystycznych cech drugiego etapu transformacji systemu polskiego prawa prywatnego stała się implementacja do tego systemu dyrektyw konsumenckich Unii Europejskiej. Szczególnie silny wyraz znalazła ta implementacja w dziedzinie kontraktowego prawa konsumenckiego. Początkiem konsumenckiej rekonstrukcji prawa cywilnego w Polsce stało się uchwalenie ustawy z dnia 2 marca 2000 r. o ochronie niektórych praw konsumentów, odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny i zmianie innych ustaw (Dz.U., nr 22, poz. 271). Dalsze etapy tego ważnego procesu to uchwalenie:

- a) ustawy z dnia 13 lipca 2000 r. o ochronie nabywców prawa korzystania z budynku lub pomieszczenia mieszkalnego w oznaczonym czasie w każdym roku oraz o zmianie ustaw – Kodeks cywilny, Kodeks wykroczeń i ustawy o księgach wieczystych i hipotece (Dz.U. z 2000 r., nr 74, poz. 855), zastąpionej ustawą z dnia 16 września 2011 r. o *timeshare* (Dz.U., nr 230, poz. 1370),
- b) ustawy z dnia 20 lipca 2001 r. o kredycie konsumenckim (Dz.U., nr 100, poz. 1081), zastąpionej ustawą z dnia 12 maja 2011 r. o kredycie konsumenckim (Dz.U., nr 126, poz. 715),
- c) ustawy z dnia 27 lipca 2002 r. o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej oraz o zmianie Kodeksu cywilnego (Dz.U. z 2002 r., nr 141, poz. 1176),
- d) ustawy z dnia 30 maja 2014 r. o prawach konsumenta, która weszła w życie 25 grudnia 2014 r. (Dz.U. z 2014 r., poz. 827).

Należy wyraźnie stwierdzić, że powyższe ustawy stanowiły istotną ingerencję w uregulowania Kodeksu cywilnego, szczególnie Księgi III o zobowiązaniach. Konsekwencją wejścia w życie tych rozwiązań normatywnych stało się wykreowanie nowego segmentu prawa kontraktowego, jakim jest obrót konsumencki – często przeciwstawiany obrotowi *stricte* gospodarczemu, czyli profesjonalnemu. Tak jak zasada bezpieczeństwa obrotu stanowi niewątpliwie kanon obrotu profesjonalnego, tak jej obowiązywanie na gruncie obrotu konsumenckiego może budzić pewne wątpliwości, gdyż uregulowania tego segmentu normatywnego prawa cywilnego charakteryzują się przyznaniem wielu przywilejów konsumentowi kosztem przedsiębiorcy¹⁹.

- Przejawami szczególnej ochrony konsumenta w relacjach z przedsiębiorcą są:
- operowanie na szeroką skalę tzw. konsumenckim prawem odstąpienia od umowy, co oczywiście ogranicza zasadę *pacta servanda sunt*, np. przy umowach zawieranych na odległość oraz poza lokalem przedsiębiorstwa,
 - wprowadzenie reguły interpretacyjnej *ininterpretatio contra proponentem* – art. 385¹ k.c.,
 - daleko idąca ochrona konsumenta w kontraktach zawieranych przy użyciu wzorców umownych (ogólne warunki umów, wzory umów, regulaminy kontraktowe). Art. 385 § 2: „Wzorzec umowy powinien być sformułowany jednoznacznie i w sposób zrozumiały. Postanowienia niejednoznaczne tłumaczy się na korzyść konsumenta. Zasady wyrażonej w zdaniu poprzedzającym nie stosuje się w postępowaniu w sprawach o uznanie postanowień wzorca umowy za niedozwolone”. Art. 385¹ § 1 k.c.: „Postanowienia umowy zawieranej z konsumentem niezgodnio-

¹⁹ Zwraca na to uwagę również M. Safjan (*op. cit.*, s. 294).

ne indywidualnie nie wiążą go, jeżeli kształtują jego prawa i obowiązki w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami, rażąco naruszając jego interesy”,

- instytucja tzw. niedozwolonych klauzul umownych (abuzywnych) – art. 385³ k.c.

Wydaje się, że przynajmniej niektóre rozwiązania konsumenckie w prawie kontraktowym idą zbyt daleko, a co ważniejsze – ich skuteczność praktyczna wcale nie jest zbyt duża. I chociaż w swych założeniach aksjologicznych ochrona praw konsumenta nie może być podważana, to jednak szczegółowe rozwiązania instytucjonalne często stanowią wyraz myślenia życzeniowego (*wishful thinking*). Pośrednią konsekwencją polskiego modelu implementacji dyrektyw konsumencjskich UE jest postępujące rozszczepianie systemu prawa cywilnego, w szczególności prawa umów, co na pewno w praktyce nie umacnia zasady bezpieczeństwa obrotu.

Odbudowa zasady bezpieczeństwa obrotu w ramach dynamicznej ewolucji zasad prawa cywilnego okresu III RP stanowi wyraz dążenia przez polskiego ustawodawcę do zwiększenia pewności i przewidywalności statusu prywatnoprawnego podmiotów prawa cywilnego w trudnych realiach zmieniającego się obrotu gospodarczego. W wielu sferach obrotu można jednak w dalszym ciągu obserwować nawet utrwalający się stan chaosu prawnego. Sztandarowym przykładem takiej sytuacji jest nierozwiązana kwestia reprivatyzacji, co najdobitniej ujawnia się na tle problemów tzw. gruntów warszawskich (dekret Bieruta).

Praktyczne znaczenie zasady bezpieczeństwa obrotu ujawnia się w trendach judykatury Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych, umacniających fundamenty stabilnej wykładni prawa cywilnego. Ma to znaczenie szczególnie wtedy, gdy uchwalane rozwiązania normatywne nie spełniają postulatu klarowności i precyzji bądź też prowadzone są z dużym opóźnieniem w stosunku do potrzeb społecznych lub gospodarczych. Orzekanie w sprawach cywilnych w warunkach niejasności normatywnej i zbyt dużych interpretacyjnych luk decyzyjnych musi opierać się na ocenie stosowanej w subsumpcji normy z uwzględnieniem postulatu stabilności prawa i bezpieczeństwa obrotu.

BIBLIOGRAFIA

- Brzozowski A., Kocot W., Skowrońska E., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2013.
Gniewek E., *Księgi wieczyste*, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 3: *Prawo rzeczowe*, Warszawa 2013.
Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo rzeczowe*, wyd. 3, Warszawa 2009.
Mojak J., *Prawo papierów wartościowych. Zarys wykładu*, Warszawa 2013.
Mojak J., Widło J., *Zastaw rejestrowy i rejestr zastawów. Komentarz praktyczny*, wyd. 2, Warszawa 2014.
Radbruch G., *O celu prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1937, nr 3.

Radwański Z., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2004.

Safjan M., *Zasady prawa prywatnego*, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 1: *Część ogólna*, Warszawa 2007.

Stelmachowski A., *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1984.

Wolter A., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1972.

Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001.

Żuławska C., *Zasady prawa gospodarczego*, Warszawa 1995.

SUMMARY

The article presents the ontology of law principles in the contemporary doctrine of the civil law. Then, the evolution was depicted concerning the principles in the Polish civil law during the transformation of socio-economic and legal system. The core of the article is constituted by deliberations on reconstruction mechanisms concerning the normative solutions which implement the principle of transaction security in the time of the Third Republic of Poland. The author analyzes the provisions of the Polish Civil Code concerning the protection of trust and contract loyalty (Art. 72, 72¹), the process of reconstruction of the security law, strengthening the position of the notary as a guarantor of the property transaction, the development of new public registers, e.g. the National Court Register or Pledge Register.

Keywords: principles of the civil law; evolution of principles in the civil law during the Third Republic of Poland; security of trust and contract loyalty in the Civil Code; reconstruction of security law in Poland; the role of public registers